

Péteri Lóránt

ZENETÖRTÉNET-ÍRÁS ÉS TUDOMÁNYPOLITIKA, HAZAI ÉS NEMZETKÖZI KONTEXTUS: SZABOLCSI BENCE 1968-BAN

Tanár Úr Magyarországon, zenei [ti. zenetudományi] ügyekben igenis a „top-man”. Engem talán nem ért félre a Tanár Úr: én is úgy vélem, hogy ez igaz. Nem formális hierarchiáról van szó, hanem arról, hogy egy ilyen kis ország kis szakmája maga, kit ismer el vezetőjének. [...] Ismerjük el, hogy nálunk egy nagy tudományos akció nem szervezhető meg anélkül, hogy a szakma elismert tekintélye garantálja a vállalkozást. Hiszen még apró, magántermészetű ügyekben is Tanár Úr segítségével kellett és kell ahhoz, hogy egy könyv megjelenhessen, a minisztérium pénzt adjon, [...] az Akadémia megtörjön, egy magasabb párt-fórum átnyúljon a bürokrata fejk fölé. [...] véleményére az illetékes magyar fórumok (ahonnan a pénz jön, ahol egy dolog megjelenik, ahol a tudományos munkatársak listáját eldöntik, stb.) hallgatnak. – Nem olcsó filozofálgatás talán, amit mondok: nálunk ez Kodály életében így alakult ki, és így lesz évtizedek múlva is, akkor is, ha nincs (mert nem lesz) egy kiugró top-man! Sajnos, Tanár Úr szempontjából édes-mindegy, hogy formálisan vállalja-e ezt a szerepet. Mert ha nem is vállalja, akkor is Tanár Urat fogja megkérdezni Aczél elvtárs,¹ mielőtt dönt, akkor is Tanár Úrhoz szaladunk majd, ha támogatás kell, akár tudományos, akár tekintély-elvű. Mindaddig, amíg van egy – a szakmáján belül – univerzális top-man, így is jó. [...] Tudom, Tanár Úr most ellenem vetné, hogy Angliában, Németországban, az USA-ban nem így van. Valóban nem. De ott hány egyetem van, hány zenetudományi katedra, hány zenei kiadó?²

Az imént idézett sorok meghökkentő pontossággal írják le az államszocialista rendszerek tudományos életében (abban is) nagy szerepet játszó patrónusi funkciót, illetve a patrónátus működését, a patrónus-kliens viszonyoknak a tudományos mezőt strukturáló hálózatát. Meghökkentő e pontosság, hiszen a leírás nem retrospektíve, hanem valós időben született, s nem valamely külső, kritikai nézőpontot érvényesít, hanem belülről, személyes megélés alapján mutat be egy jelenséget. S ha mindez nem lenne elég, a sorok írója, aki tárgyilagosan szemléli saját helyzetét is ebben a rendszerben, nem mást, mint munkahelyi vezetőjét, nagyon is formális főnökét szembesítette annak informális patrónusszerepével.³

1 Aczél György kultúrpolitikus, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának titkára.

2 Somfai László Szabolcsi Bencének, New York, 1968. szeptember 3. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA KIK KRGY), Ms 5641/262.

3 A patrónusi rendszer – szovjet zenei életre is kitekintő – tárgyalását ld. Péteri György (szerk.): *Patronage, Personal Networks and the Party-State. Everyday Life in the Cultural Sphere in Communist Russia and East Central Europe*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology, 2004.

Somfai László zenetörténész, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Bartók Archívumának harmincnégy éves tudományos munkatársa fogalmazta meg a fent idézett gondolatokat 1968 szeptemberében New Yorkban, ahol Ford-ösztöndíjas-ként tartózkodott.⁴ A „Tanár Úr”, vagyis levelének címzettje nem más, mint Szabolcsi Bence, az MTA rendes tagja, a budapesti Bartók Archívum hatvankilenc éves igazgatója. Szabolcsi Bence ugyanekkor betöltötte az MTA Zenetudományi Bizottságának elnöki tisztségét, és ő volt a Zeneakadémia (vagyis a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola) zenetudományi tanszakának vezetője is. Ahogy arra Somfai is tett egy implicit utalást imént idézett levelében, Szabolcsi patrónusi szerepköre a zenetudományban Kodály 1967-ben bekövetkezett halálát követően vált monopolisztikussá. Kétségtelen, hogy Szabolcsi ekkor ért el tudományos-vezetői pályafutása csúcsára. A kérdést, hogy ez pontosan milyen mozgásteret jelentett, s e mozgásteret miként formálta a konszolidált Kádár-rendszer közege és a hidegháború világrendje, egymással csak lazán összefüggő, de reményeim szerint lakmuszpapírként szolgáló, 1968-as történetek rekonstruálásával igyekszem megválaszolni. Ehhez azonban szükségesnek látszik röviden visszatekinteni a releváns előzményekre is.

Először is érdemes megfontolnunk, hogy Szabolcsi nemcsak magyar, de globális értelemben is szakmája úttörői közé tartozott. A modern zenetudományt (*Musikwissenschaft*) a 19. század második felében német, illetve német-osztrák kutatók hozták létre. Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1870-ben, Németországban pedig 1918-ban érte el először zenetudós az akadémiai pálya csúcsát: ekkor lett Hermann Abert a Hallei Egyetem *ordinarius* professzora.⁵ 1920-tól Lipcsében tanított, ahol egy évvel később az ő doktori hallgatójaként kezdte meg tanulmányait Szabolcsi Bence. Szabolcsi ezt megelőzően a budapesti egyetemen tanult bölcsészetet és jogot, 1917-ben pedig beiratkozott a Zeneakadémiára, ahol a legmeghatározóbb hatást zeneszerzés tanára, Kodály Zoltán gyakorolta rá. Lipcsei posztgraduális tanulmányait 1923-ban, *Benedetti és Saracini. Adalékok a monódia történetéhez* című disszertációja megvédésével koronázta meg – hazatérvén Szabolcsi

4 Az amerikai Ford Alapítvány 1964 augusztusában elindult magyarországi ösztöndíjprogramjáról ld. Somlai Katalin: „Amerikából jöttek, híres mesterségük: fordosok – A Ford Alapítvány ösztöndíjas programjában résztvevők karrieríve: szubelitből az elitbe”. In: Rainer M. János (szerk.): *Elit és szubelit a Kádár-korszakban – közéleti és kulturális történetek*. Budapest–Pécs: Kronosz Kiadó, 1956-os Intézet Alapítvány, 2021, 103–164. Az 1964 és 1970 közötti időszakban a zene és a bölcsészet területéről a következő szakemberek részesültek Ford-ösztöndíjban (zárójelben a kiutazás éve): Antal László nyelvész (1966), Berend T. Iván történész (1966), Fónagy Iván nyelvész (1964), Gunda Béla etnográfus (1965), Hegedűs József nyelvész (1965), Hell György nyelvész (1966), Hofer Tamás néprajzkutató (1966), Juhász Előd zenei szakíró (1966), Kálmán Béla nyelvész (1968), Kiefer Ferenc nyelvész (1965), Majdik Zoltán nyelvtanár (1964), Márkus György filozófus (1965), Mező László csellóművész (1965), Nyilas József gazdaságtörténész (1965), Országh László nyelvész (1964), Ránki György történész (1965), Somfai László zenetörténész (1968), Szépe György nyelvész (1964), Szilágyi János György ókori kutató (1967), Szili József irodalomtörténész (1965), Telegdi Zsigmond nyelvész (1965), Temesi Mihály nyelvész (1966), Ütő Endre operaénekes (1964), ld. Somlai: *Amerikából jöttek...*, 123–124.

5 Vincent Duckles–Jann Pasler–Glenn Stanley et al.: „Musicology”. In: *Grove Music Online* <<https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.46710>> (utolsó megtekintés: 2022. január 15.).

volt az egyetlen ember Magyarországon, aki a muzikológia területén tudományos minősítéssel rendelkezett.⁶ Egyetemi karrierre azonban fiatal zsidó értelmiségiként a Horthy-korszak Magyarországon nem nyílt lehetősége.

Csak a háború után, 1945-ben lett a Zeneakadémia tanára; 1948-ban a Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, hét évvel később lett rendes tag. A kommunista hatalomátvételt követő egy-két évben mindazonáltal még úgy tűnhetett, hogy Szabolcsi rövidesen újból marginalizálódik. Nemcsak történelemfelfogásának szellemtörténeti ihletése, illetve Wilhelm Dilthey inspirációja keltett munkái iránt bizalmatlanságot a kultúrpolitika irányítóiban, de az a tény is, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1948 elején közétett zenei tárgyú határozatával szemben a magyar zenei élet szereplői közül ő fogalmazta meg a legmarkánsabb aggályokat a nyilvánosságban. Révai József népművelési miniszter politikájának 1951-ben meghirdetett, úgynevezett „össznezemzeti” iránya viszont már fontos szerepet szánt a zenei életben Kodály Zoltánnak és Szabolcsi Bencének, ellenségből útitársrá minősítve át őket. Az 1949-ben alapított Magyar Zeneművészek Szövetsége elnöki tisztét 1951 és 1956 áprilisa között Szabolcsi Bence töltötte be, aki ugyanebben az időszakban az állampárt napilapja, a *Szabad Nép* alkalmi zenei publicistájaként is működött. Mintegy cserébe a kulturális és a zenei közéletben való részvételért a művelődéspolitikai elfogadta, hogy Kodály és Szabolcsi a szűkebb értelemben vett zenetudomány területét autonóm módon irányítsa. 1951-ben Kodály elnökletével, Szabolcsi titkári közreműködésével alakult meg az MTA Zenetudományi Bizottsága, és ugyanebben az évben ugyancsak nekik köszönhetően indulhatott el kikezdzhetetlen szakmai hitelességű tudósok bevonásával a magyar felsőoktatás első és mindmáig egyetlen muzikológiai képzése, vagyis a Zeneakadémia zenetudományi tanszaka. A tanszak első vezetőjétől, Bartha Dénestől Szabolcsi néhány évvel később vette át a formális irányítást. Ám a szakmai patrónus szerepébe kezdettől Kodály és Szabolcsi került, az a két személyiség, akik egyszersmind maguk is politikai patrónusra letek Révai József személyében.⁷ Hogy a magát Bartha-tanítványnak valló Somfai László udvariasan szókimondó megfogalmazását idézzük Szabolcsinak szóló, 1968-as leveléből: „az a legnagyobb kár, hogy Tanár Úr [azaz Szabolcsi] generációja nem kezdhett el szakmát tanítani nyomban azután, hogy kilépett az Abert-féle műhelyekből. Akkor talán ma nem kellene mindennel Tanár Urat terhelni.”⁸ Révai József patrónusi szerepének negatív bizonyítéka mindenestre, hogy hatalmának megrendülésével párhuzamosan a magyar zenetudományi *Gründerzeit* is befejeződni látszott: 1953-ban még megalakulhatott az MTA Népzene-kutató Csoportja Kodály vezetésével, de a Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Szabolcsi által remélt és szorgalmazott alapítása hosszú időre lekerült a napirendről.

6 Kroó György: *Szabolcsi Bence*, I. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1994, 209., 222.

7 Péteri Lóránt: „Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai (1948–1956) [I.]”, *Magyar Zene* 41/1. (2003), 10–27.

8 Somfai László Szabolcsi Bencének, New York, 1968. szeptember 3.

1956 tavaszán a Zeneművészek Szövetsége lázongó zeneszerzői Szabolcsiban már a lezárni (s lehetőleg feledni) vágyott sztálinista korszak képviselőjét látták, a zenetörténész ekkor nem is jelölte magát újra az elnöki tisztségre. Szabolcsi ugyanakkor azt sem vállalta, hogy 1957-ben a kádári Magyarország zenei követeként Rómában próbálja meg a magyar rezsim iránti rokonszenvre hangolni az olasz zenei élet képviselőit.⁹ Az államszocialista restauráció és a kádári konszolidáció folyamatában azonban két poszton is szerepet vállalt. A Magyar Zeneművészek Szövetsége elnöki tisztségét 1959 és 1962 között újra ő töltötte be, az 1957/1958-as tanévben pedig tagja volt a Zeneakadémiát irányító igazgatótanácsnak, mely a korábbi főigazgató, Zathureczky Ede hegedűművész 1956-os emigrációja miatt alakult meg. Szabolcsi fontos szerepet játszott abban, hogy a főiskolán jószerivel elmaradt a forradalom utáni megtorlás és tisztogatás. A Zeneakadémia politikai felügyelete ekkor végső soron Aczél Györgyhez tartozott, aki az intézmény ügyeivel kapcsolatban többször fordult közvetlenül Szabolcsihoz, megkerülve az igazgatótanács kommunista tagjait. Mindez nem jelentett kevesebbet, mint hogy Szabolcsi 1953 óta először újra patrónusra lelt a politikai szférában, s így ismét hatékonyabban tudta gyakorolni a maga szakmai patrónusi szerepkörét is.¹⁰ Ettől a legkevésbé sem függetlenül 1961-ben megalakulhatott, Szabolcsi vezetésével, az MTA Bartók Archívuma. Bár az intézményt eleve több funkciójú zenetudományi kutatóhelynek szánták, létrejöttére aligha került volna sor már ekkor, ha 1958. április 14-én nem köt nagy jelentőségű megállapodást egymással a tudós testület és Bartók Béla egyik örököse. Az ifjabb Bartók Bélával már az előző év folyamán megkezdett tárgyalások eredményeként a zeneszerző magyarországi hagyatékának igen jelentős része letét formájában az MTA gondjaira bízott. A megállapodás értelmében ifj. Bartók ellenszolgáltatás nélkül, határozatlan időre bocsátotta az MTA őrzésére a hagyatéki hányadot. A Tudományos Akadémia jogot nyert arra, hogy az átvett tárgyakat kiáltsa, illetve a tudományos kutatás rendelkezésére bocsássa.¹¹

Szabolcsi Bence volt az a szervező egyéniség, aki a Bartók-letétben meglátta a lehetőséget arra, hogy előmozdítsa az általános zenetudományi kutatással fog-

9 A magyar állambiztonság „Csapó Bálint” fedőnevű informátora jelentésében ekként tolmácsolta megbízóinak Luciano Perselli olasz kultúrattasé, a budapesti Olasz Kultúrintézet vezetője szavait: „Most Szabolcsi Bence van a legnagyobb bajban, ugyanis Szabolcsit ki akarja a kormány küldeni Rómába, hogy ott magyar vonatkozású zenei előadásokat tartson. Szabolcsi azonban nem akar menni. [...] Neki [Persellinek] az a véleménye, hogy a gondolat halva született, s egyetért Szabolcsival, hogy vonakodik kiutazni. Rómában a helyzet erősen Kádár-ellenes. [...] Ilyen hangulatban mit keresne Szabolcsi Rómában? Tudna Szabolcsi jó kapcsolatot felvenni azzal a 30 legfontosabb olasz zenei emberrel, de nem akkor, ha Kádárék kultúrpolitikájának küldötteként menne ki.” 1957. december 21. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.5. O-11605.

10 Péteri Lóránt: „Szabad Szövetség” – a zenei elit intézményei a forradalom, a megtorlás és az államszocialista restauráció idején (1956–1959)”. In: Gyarmati György–Péteri Lóránt (szerk.): *1956 és a zenei élet. Előzmények, történések, következmények.* Budapest–Pécs: LFZE, ÁBTL, Kronosz Kiadó, 2019, 89–90., 112–113., 118–119., 122–123., 137–144.

11 Megállapodás ifj. Bartók Béla és a Magyar Tudományos Akadémia között. Budapest, 1958. április 14. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Levéltár (MTA KIK LT), Elnökségi Titkárság iratai. Az átadásra *de facto* már 1957 utolsó negyedévében sor került, ld. Bóka László: *Feljegyzés az elnökség részére.* Budapest, 1958. január 12. MTA KIK LT, I. osztály iratai XVII/49/b.

lalkozó műhely megalakításának régóta szorgalmazott ügyét. A Tudományos Akadémia elnökségének 1961. június 16-i határozata mindenesetre úgy szól, hogy az új intézmény „egyelőre” Bartók Archívum néven alakul meg; ugyanakkor a kutatóhely feladatkörét máris jóval szélesebb határok között jelölték ki, a hagyatékkal kapcsolatos tudományos munka mellett odasorolva a magyar zenetörténeti forráskutatást, valamint a magyar és egyetemes zenetudományi, illetve zenetörténeti kutatást is.¹² Az intézmény a budai Várban, az Országház utca 9-ben nyílt meg, s a Bartók-hagyatéka anyagából kiállítást hozott létre.

A Bartók Archívum megalapításának motívumait azonban nem lehet pusztán a magyar tudománytörténet kontextusában értelmezni. A New Yorkban 1945-ben elhunyt Bartók Béla amerikai hagyatéka felett vagyongerőként (*trustee*) a jogász Victor Bator (Bátor Viktor) rendelkezett, aki az *Estate of Béla Bartók* anyagát további Bartók vonatkozású dokumentumok és relikviák beszerzésével gyarapította. Az archív dokumentumokban 1950-től néhányan már végezhetek tudományos kutatást, de a New York-i *Béla Bartók Archives* csak 1963-ban, tehát a budapesti intézmény létrehozása után tárta ki ajtaját a nyilvánosság előtt.¹³ A tárgyi örökség, a jogdíjak és a Bartók-dokumentumokat közlő tudományos publikációk körüli jogi viták okán a New York-i *Estate* legkésőbb 1954-ben a magyar kormányzat látókörébe került, így annak képviselői előtt világos lehetett, hogy egy budapesti Bartók-intézmény létrehozása globális érdeklődést válthat ki.¹⁴ Hogy az archívum-alapítás megkapta a politikai vezetés támogatását, abban tehát alighanem szerepet játszott a hidegháborús logika, illetve a *dogmaty i peregnaty* (vagyis a „Nyugat”, illetve a „kapitalizmus” utolérésének és túlszárnyalásának) hruscsovi elve.¹⁵

I. A későn kinyíló kapu

Az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya (amelyhez a muzikológia is tartozott), 1965 tavaszán állást foglalt a Bartók Archívum „perspektivikus fejlesztéséről”. E fejlesztés, mint az I. osztály titkárának, Ortutay Gyula néprajztudósának egy később született leveléből kitűnik, magában foglalta volna az ingatlanját fokozatosan kinövő intézmény terjeszkedését az Országház utca 9. alatti épületen belül. Erre azonban nem került sor, úgymond a „felújítási, ill. beruházási tervek kivitelezésének bonyolult volta” miatt, illetve azért, mert a tervek szükségessé tették volna „a lakók kitelepítését”. Ortutay szerint ráadásul ezen a ponton még az „in-

12 Antal Jánosné (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. h. n.: Akadémiai Kiadó, 1962, 207.

13 Carl S. Leafstedt: *A Thorn in the Rosebush. The American Bartók Estate and Archives During the Cold War, 1946–1967*. Reno: Helena History Press, 2021, 326–327.; Elliott Antokoletz: „The New York Bartók Archives. Genesis and History”, *Studia Musicologica* 53/1–3. (2012. március), 342–345.

14 Péteri Lóránt: „Adalékok a hazai zenetudományi kutatás intézménytörténetéhez (1947–1969)”, *Magyar Zene* 38/2. (2000. május), 183–186. A New York-i intézmény történetéhez általában ld. Leafstedt: *A Thorn in the Rosebush*.

15 Hruscsov politikai koncepciójára magyar összefüggésben ld. Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest: 1956-os Intézet–L'Harmattan Kiadó, 2011, 196.

tézmény távlati feladatait” sem sikerült „kellően végiggondolni”.¹⁶ Az elhatározások nyomán mindenesetre legkésőbb 1967-ig megalakult az Archívum magyar zenetörténeti, egyetemes és 20. századi zenetörténeti, zeneesztétikai, továbbá zeneelméleti és zeneszociológiai munkacsoportja, valamint dallamkatalógusa.¹⁷

1968-ban merült fel először, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Bartók Archívumát Budapest I. kerületében, a Táncsics Mihály utca 7. szám alatti ingatlanban, az Erdődy-Hatvany palotában helyezték el. A legkorábbi forrás, amelyben e gondolat megjelenik, Szabolcsi Bence 1968. március 28-án kelt levele, amelynek címzettje Aczél György volt. Szabolcsi a levélben úgy fogalmaz, hogy az épület „zenei célú felhasználására vonatkozólag a Művelődésügyi Minisztérium zenei osztálya tett kezdeményező lépéseket.”¹⁸ Szabolcsi mindenesetre energikusan igyekezett a „zenei célú felhasználásra” vonatkozó elképzelést egyértelműen a zenetudomány érdekeinek megfelelően formálni, s összekötötte azt a zenetudományi intézmények fejlesztésének, illetve egy helyre összpontosításának gondolatával:

A Művelődésügyi Minisztérium terveiben zenei múzeum szervezése áll előtérben. Az épület méretei és jellege természetesen vetik fel a gondolatot, hogy egyúttal egy, a jelenlegi Bartók Archívumból kifejlesztendő zenetudományi intézetnek is hajlékot adhatna, sőt a Népzene Kutató Csoport elhelyezését is lehetővé tenné. Így a tervek kialakításában a Magyar Tudományos Akadémia is illetékes.¹⁹

A szóban forgó palota története színes, ugyanakkor nem nélkülözi a drámai fordulatokat sem. Építtetéséhez gróf Erdődy György a 18. század derekán fogott hozzá; az épületet a 19. század végén báró Hatvany-Deutsch József cukorgyáros vásárolta meg. A Hatvany-Deutsch család a budai várnegyedben több házat is birtokolt, múkincsgyűjteményük csoportjai közül a porcelánok kerültek a Werbőczy (azaz a mai Táncsics Mihály) utcai lakhelyre. Hatvany-Deutsch József 1913-ban hunyt el; özvegye és gyermekeinek egy része 1944 tavaszáig, Magyarország német megszállásáig lakott itt. Ekkor az épületet a Waffen-SS főparancsnokságai, illetve felsőbb SS- és rendőri vezetők vették birtokba, s használták hosszú hónapokon át. Szeptember 28. és október 15. között, vagyis a hatalomátvételt közvetlenül megelőző hetekben német utasításra itt lakott a nyilas vezető, Szálasi Ferenc is. Az elővigyázatossági intézkedést a német hatóságok az után hozták, hogy tudomásukra jutottak a magyar kormányzat háborúból való kiugrást előkészítő lépései. A németek attól tartottak, hogy Szálasi letartóztathatják a Lakatos Géza kormányához, illetve Horthy Miklós kormányzóhoz hű erőket.²⁰ Az október 15-i kiugrási kísérlet csúfos kudarcot vallott. Október 16-án hajnalban Horthy Miklóst és

16 Ortutay Gyula: Feljegyzés Erdey-Grúz Tibor főtitkár elvtársnak. Budapest, 1968. május 17. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), 288/36, 1968/4. őrzési egység.

17 Antal Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. h. n.: Akadémiai Kiadó, 1967

18 A levél lelőhelye az HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet Irattára (ZTI). Köszönöm Richter Pálnak, az Intézet igazgatójának, amiért az itt található, témába vágó dokumentumokra felhívta a figyelmemet, s lehetővé tette számomra azok tartalmának tudományos célú felhasználását.

19 Szabolcsi Bence Aczél Györgynek, Budapest, 1968. március 28. ZTI. A levél írásakor az MTA Népzene Kutató Csoportját megbízott igazgatóként Rajeczky Benjamin irányította.

20 Ungváry Krisztián és Tabajdi Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2012, 46.

közvetlen munkatársait a németek a budai királyi palotából, ahol a kormányzóság, illetve a kormányzói rezidencia működött, átszállították a Werbőczy utcai SS-szék-házba. A kormányzó szárnysegéde, Tost Gyula alezredes ugyanitt lőtte agyon magát, nem sokkal azt követően, hogy a németek őrizetbe vették. E falak között került sor annak az október 16-i nyilatkozatnak az aláírására is, amelyben Horthy lemondott a kormányzóságról, és megbízta Szálasi Ferencet a „nemzeti összefogás kormányának megalakításával”. Horthy az október 18-ig terjedő rövid időszakban, melyet követően német felügyelet mellett előbb Bécsbe, majd Weilheimbe szállították, mindössze egy alkalommal hagyta el az Erdődy-Hatvany palotát: ekkor német tisztek kíséretében még egyszer visszatért a királyi palotába, hogy az utazásra összekapcsoljon. Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer, a Hitler által „Budapest erődé” nyilvánított magyar főváros német főparancsnoka 1944. december 5. és december 27. között a Werbőczy utca 7-ből irányította csapatait. A karácsonyi ünnepeket követően, miután a szovjetek addigra már teljesen bekerítették Budapestet, Pfeffer-Wildenbruch kiürítette az Erdődy-Hatvany palotát, s embereivel együtt a budai alagút óvóhelyére költözött. Megkezdődött Budapest tulajdonképpen ostroma, amelyet a palota viszonylagos épségben vészelt át. Ugyanez nem mondható el a Hatvanyak porcelángyűjteményéről, amely a szovjet hadsereg fosztogatásának esett áldozatul.²¹

A Táncsics Mihály utca 7-ben az 1940-es évek végétől általános iskola működött; 1965-től kezdve ugyanakkor – Falvy Zoltán emlékezése szerint – rendszeresen tartottak itt nyári hangversenyeket is.²² Az épület karbantartására nem fordítottak gondot, állapota az 1960-as évek elejére kritikussá vált. Felújítása helyett azonban az iskola elköltöztetését kezdték el tervezgetni. Így született döntés 1963-ban arról, hogy az eredeti szabályozást megváltoztatva mégsem lakó, hanem iskolaépület hoznak létre az I. kerületi Tárnok utca 9–13. száma alatti foghíjtelken.²³ A Tárnok utcai iskolaépület építése 1968-ban már előrehaladott fázisban járt,²⁴ ez pedig szabad utat nyitott az Erdődy-Hatvany palotával kapcsolatos tervek szövéseinek.

Az akadémiai I. osztály vezetősége 1968 áprilisában újból a Bartók Archívum ügyével foglalkozott. Az ülésre bekértek egy intézményfejlesztési javaslatot Szabolcsitól, aki úgy nyilatkozott: „a Magyar Tudományos Akadémia zenetudomány-

21 Uott, valamint Szilágyi Ágnes Judit: „Az elhallgatott epizodisták hétköznapijai a budai Várpalotában 1944. augusztus–október között. Horthy Zsófia feljegyzése”, *Múltunk* 53/2. (2008), 122–131.

22 Falvy Zoltán: „A Zenetudományi Intézet alapításának története”. Kézirat, 1999. Köszönöm Tallián Tibornak, hogy megismerhettem e kéziratot, amelynek elkészítésére az MTA Zenetudományi Intézet akkori igazgatójaként ő adott felkérést.

23 E foghíjtelek létrejötte ugyancsak a háborúhoz kötődik: az Esterházy család budai palotája állt itt, s szenvedett el súlyos károkat a bombázások során. Romjait 1949-ben bontották el; a pincében őrzött és a bombázást jórészt szerencsésen átvészelt műkincseket, illetve archívumot átalamosították, s közgyűjteményekben helyezték el. Ekkor került az Országos Széchényi Könyvtár őrzésébe többek között a Joseph Haydn működéséhez köthető kéziratos és nyomtatott kotta-, illetve dokumentumanyag. Vö. Somfai László: „Ötven év a Haydn-kutatásban. Visszaemlékezés kritikával”, *Magyar Zene* 47/4. (2009. november), 345–354.

24 http://fovarosi.blog.hu/2013/04/15/a_varnegyed_ujjaepitese_297 (utolsó megtekintés: 2023. szeptember 24.).

nyal foglalkozó intézményének megkülönböztetetten fontos feladata a XX. század két zenei gényusa, Bartók és Kodály nemzetközileg is korszakos életművének gondozása, az egyetemes és magyar zenetörténeti és zeneelméleti kutatások kiterjesztése”. A javaslat tartalmazta Liszt és Erkel hagyatékának gondozását, tudományos feldolgozását is, tehát a tevékenységek bővülését vetítette előre.²⁵

1968. május 17-én az MTA I. osztályának vezetősége arra kérte Erdey Grúz Tibort, a Tudományos Akadémia főtitkárát, hogy „a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága Elnökéhez szíveskedjék átiratot intézni az Erdődy-Hatvany palota kigénylése tárgyában”. Az osztálytitkár Ortutay Gyula talán túlzott optimizmusról (vagy inkább taktikus álnaivságról) tett tanúbizonyságot akkor, amikor úgy fogalmazott: a Bartók Archívum átköltöztetése a Táncsics Mihály utcába „nagyobb anyagi és személyi igények nélkül valósítható meg”.²⁶ Természetesen mind az elodázhatatlan felújítás, mind pedig a tudományos intézeti igényeknek megfelelő átalakítás jelentős költséggel járt. Tíz nappal később, 1968. május 28-án az MTA elnökségi ülésén Ortutay Gyula és Erdey-Grúz Tibor már egyhangúlag érvelt egyfelől a Bartók Archívum Zenetudományi Intézetté való átszervezése, másfelől pedig az Erdődy-Hatvany palota megszerzése mellett. Okfejtésük ugyanakkor nem volt teljes átfedésben. Míg az új névvel kapcsolatban Erdey-Grúz azt hangsúlyozta, hogy „tulajdonképpen egy meglévő helyzetnek megfelelő átkezesztelésről van szó”, addig Ortutay az új épületet illetően arról beszélt, hogy az biztosítaná „a zenetudományi kutatások egységesítését”, amivel alighanem a Népzene-kutató Csoportnak a leendő Intézetbe való beolvasztására utalt. Rusznyák István, az MTA elnöke mindenesetre támogatásáról biztosította az elképzeléseket.²⁷

Október 29-én az MTA Zenetudományi Bizottságának elnöke és titkára, azaz Szabolcsi Bence és Falvy Zoltán ismertette a Bizottság tagjaival az előkészített MTA-elnöki utasítást a Zenetudományi Intézet létrehozásáról. Szabolcsi Bence ekkor egyértelművé tette, hogy sem az MTA Népzene-kutató Csoportja, sem pedig az 1967-ben elhunyt Kodály Zoltán hagyatéka nem kerül a Zenetudományi Intézethez.²⁸ A Bartók Archívum hivatalosan 1969 februárjában alakult át Zenetudományi Intézetté: a változás kevéssé lehetett látványos azon munkatársak számára, akik ezt megelőzően és ezt követően is az Országház utca 9-be jártak be dolgozni.

Az ingatlanokkal gazdálkodó Fővárosi Tanács 1968 nyarán még elutasította az MTA Erdődy-Hatvany palotára benyújtott igényét. 1969 elején viszont a Tanácsnál felismerték, hogy az Országház utca 9. kiválóan alkalmas lenne házasságkötő teremnek. Ekkor már elfogadták, hogy a Táncsics Mihály utcai palotát „csereképpen” az MTA rendelkezésére bocsássák. Szabolcsi Bence nem is késlekedett kife-

25 Ortutay Gyula: Feljegyzés Erdey-Grúz Tibor főtitkár elvtársnak, Budapest, 1968. május 17. MNL OL 288/36, 1968/4. őrzési egység,

26 Ortutay Gyula: Feljegyzés Erdey-Grúz Tibor főtitkár elvtársnak. Budapest, 1968. május 17. MNL OL 288/36, 1968/4. őrzési egység.

27 Elnökségi ülés jegyzőkönyve; Javaslat a Bartók Archívum átszervezésére Zenetudományi Intézetté. 1968. május 28. MTA KIK LT, Elnök iratai 22/5/1, 6.

28 Jegyzőkönyv az MTA Zenetudományi Bizottság 1968. október 29-én tartott üléséről. MTA KIK LT, I. osztály iratai, V/23.

jezni – már-már eltűzött – háláját Hantos Jánosnak, a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökhelyettesének:

Tudjuk, hogy ennek a határozatnak létrehozásában s az egész ügy előbbre vitelében Hantos elvtárs működött közre a leghatékonyabban és legegységesebben, s ezért engedje meg, hogy egész intézetünk, valamennyi munkatársunk s remélhetőleg hamarosan felsorakozó új munkatársaink nevében hálás köszönetünket fejezzük ki Önnek. Meggyőződésünk, hogy amikor évekkal ezelőtt Hantos elvtársal először volt szó egy ilyen intézet létrehozásáról, s amikor Ön jelenlétemben először mondta ki, hogy „nem lehetetlen”: olyan lépéssel segítette előbbre jutni tudományunkat, mely elhatározó jelentőségű nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia, hanem az egész magyar zenekultúra történetében.²⁹

Csakhogy a házasságkötő terem létrehozásának időpontját az Erdődy-Hatvány palota felújításának ütemezésétől függetlenül kívánták meghatározni, így szükség szerűnek tűnt, hogy a házasságkötő terem és a Zenetudományi Intézet éveken keresztül egy fedél alatt fog működni. Erről értesülve Szabolcsi Bence drámai hatáskeltést sem nélkülöző újabb levélben fordult Hantos Jánoshoz:

[...] megdöbbenéssel értesültünk róla, hogy a Fővárosi Tanács már addig is, míg Intézetünk ezt az új épületet [ti. a Táncsics Mihály utca 7. szám alatti ingatlant] elfoglalhatja, igénybe készül venni jelenlegi intézetünk (I. [kerület], Országház u. 9.) teljes első emeletét (5, illetve 6 helyiség) tekintet nélkül arra, hogy Intézetünk kellő elhelyezést nyerne és sokágú tudományos munkáját – mely többek között külföldi látogatók állandó fogadásában és kalauzolásában áll – méltón folytatni tudná. Nem tudjuk elképzelni, hogy a tervezett házasságkötő terem (akár forint, akár dollár értékben készül forgalmát lebonyolítani) jogot és igényt formálhatna egy tudományos intézet kilakoltatására, mely nemzetközileg elismert munkásságot fejtett ki eddig is, és még inkább remélhette, hogy az elkövetkező évben kiterjeszti hatáskörét és új részlegekkel bővíti.

Elképzelhetetlenek és megengedhetetlenek tartjuk ezt az eljárást, és nem tudjuk elképzelni, hogy akár a Pártközpont, akár a Minisztérium, akár a Fővárosi Tanács, akár a Magyar Tudományos Akadémia, melyek mindeddig oly önfeláldozóan siettek törekvéseink megvalósításában, egyszeriben útját vágja intézetünk fejlődésének, sőt valósággal elgáncsolja egész eddig végzett munkájában.³⁰

A kérdés megvitatására tanácskozást hívott össze az MSZMP Központi Bizottságának Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya, amelyen a pártapparátus munkatársai mellett a Művelődésügyi Minisztérium, a Fővárosi Tanács és az MTA képviselői vettek részt. Az 1969. júniusi megbeszélésen figyelemre méltó érvek csaptak össze egymással. Garamvölgyi József a Központi Bizottság részéről így fogalmazott:

[...] a zenetudományi intézet semmiképpen sem keveredhet a házasságkötő-teremmel. Két teljesen külön természetű intézmény, ennek következtében állandó lenne a súrlódási felület, s az épület valóságos gazdája a házasságkötő-terem lenne. Politikailag lehetetlennek tartja, hogy a nemzetközi életben oly komoly helyet elfoglaló Bartók-centrum akár

29 Szabolcsi Bence Hantos Jánosnak, Budapest, 1969. május 20. ZTI.

30 Szabolcsi Bence Hantos Jánosnak, Budapest, 1969. május 29. ZTI.

három évre is háttérbe szoruljon, és egy házasságkötő-teremmel egy fedél alatt működjön. Úgy érzi, a bel- és külföldi sajtó joggal fordíthatná ellenünk ezt az elhelyezést.³¹

Katona László a Fővárosi Tanács képviselőjében egészen más szempontból ítélte meg a kérdést:

[...] mindössze két központi házasságkötő-terem van, ahol ünnepélyes keretek között lehet házasságot kötni. Az igény óriási, s ezt nem tudják kielégíteni. És ha az állam nem tudja biztosítani az ünnepélyes polgári kereteket, akkor a házasulandók az egyházi kereteket választják. Ebből a szempontból a kérdés elsődrendű ideológiai fontosságú.³²

A tanácskozás határozathozatal nélkül ért véget. Garamvölgyi József viszont két héttel később különalkut kötött Hantos Jánossal: megállapodtak abban, hogy az Országház utca 9-ben csak azt követően alakítanak ki házasságkötő termet, hogy az Erdődy-Hatvany palota felújítása befejeződött.³³ Erre azonban hiába vártak az igényes budapesti jegyespárok.

1969 októberében az épület ügye ismét szóba került. Ebben az évben az MTA Népzene kutató Csoportjának néhány munkatársa a Központi Bizottság tudománypolitikai apparátusának mozgósításával érte el, hogy Rajeczky Benjaminget eltávolítsák az intézmény igazgatói posztjáról. Akciójuk nyomán a KB Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya átfogó vizsgálatot kezdeményezett, amelynek során felmérték a Népzene kutató Csoport elhelyezését is, erről megállapították „elég szűkösen dolgoznak”. Megoldásként felmerült, hogy a Csoport a Zenetudományi Intézettel s egy felállítandó Zenei Múzeummal együtt az Erdődy-Hatvany palotába kerülhetne. Mi több, az 1969. októberi tervezet arról is álmodott, hogy az Erdődy-palota mellett felhúzendó új épület is szolgálhatná a muzikológiai komplexumot.³⁴

Az intézet igazgatását 1980-ban átvevő Falvy Zoltán emlékezése szerint az Erdődy-Hatvany palota kutatóhelyi, illetve múzeumi átalakításának tervezését az MTA Mandel Tamás építészre bízta, akit az Akadémia előzetesen nyugat-németországi tanulmányútra is kiküldött. Az általa készített igényes, ugyanakkor igen komoly költségvonzatú terv elnyerte az MTA vezetésének támogatását. Szabolcsi Bence 1973 januárjában bekövetkezett halála után azonban, mint Falvy megjegyzi, Aczél György már nem ambicionálta „az épület luxuskivitelét”. Így az MTA két hét alatt új, szerényebb költségvetésű tervet készítettetett. A hirtelen áttervezés az épület beosztásában számos diszfunkciós megoldást eredményezett; az 1974-ben a Népzene kutató Csoporttal egyesülő Intézet képviselői nem kaptak esélyt a véleménynyilvánításra. A hátráltató körülményeket csak lassan leküzdve, az építkezés két éves teljes szüneteltetését is átvészelve végül 1984-ben került sor a Zene-

31 Feljegyzés az MSZMP Kulturális Osztályának az 1969. június 10-én tartott megbeszéléséről. MNL OL 288/36, 1969/5. őrzési egység.

32 Uott.

33 Garamvölgyi József: Feljegyzés Aczél elvtársnak, Budapest, 1969. június 12. MNL OL 288/36, 1969/5. őrzési egység.

34 Feljegyzés az MTA Népzene kutató Csoporttal kapcsolatos problémákról. Budapest, 1969. október 17. MNL OL 288/36.

tudományi Intézet beköltözésére az Erdődy-palotába. A Táncsics utcai székház a korábbi állapotoknál mindazonáltal jobb körülményeket biztosított; kiállítótermeiben megnyílhatott az első állandó magyar hangszerkiállítás (1985).³⁵

II. A romantika felbomlása

1961-ben, az MTA Bartók Archívumának megnyitásakor egy Lisztről és Bartókról szóló tudományos tanácskozást tartottak: ez volt a második nemzetközi zenetudományi konferencia Budapesten. Ha az eseménynek célja is volt az új intézmény elhelyezése a tudomány szak globális térképén, megvalósítani ezt ekkor még nem sikerülhetett. A nemzetközi előadók túlnyomó többsége államszocialista országokból érkezett, s csupán néhányan vettek részt a programon a politikai nyugatról.³⁶ Felkért előadóként köztük volt Gerald Abraham, a 19–20. század kelet- és közép-európai zenéjével foglalkozó angol zenetörténész, aki Bartók és Anglia kapcsolatait tekintette át előadásában, felidézve londoni találkozásait a magyar zeneszerzővel.³⁷ Abrahamnak a konferencián való részvétele már legalább a második budapesti látogatását jelentette, magyarországi kapcsolatépítése pedig túlmutatott a szűkebb zenetudományi szakmán. Felmérte a kortárs zenei szcénát, lépéseket tett annak érdekében, hogy az általa legjobbnak tekintett magyar zeneszerzők, illetve zeneműveik eljussanak Angliába. Mindebben együttműködött a budapesti brit nagykövetség egyes munkatársaival – a követség amúgy is hangsúlyt helyezett arra, hogy a magyar zenei élet képviselőivel élénk kapcsolatot építsen ki, ebben az időszakban például rendszeresen szerveztek zenei vagy zenei tárgyú rendezvényeket a követség épületében. A magyar állambiztonság rutinszerűen hallgatta le Gál Istvánnak, a brit nagykövetség könyvtárosának telefonbeszélgetéseit. A fentiekén kívül a lehallgatási jegyzőkönyvekből tudjuk azt is, hogy amikor Szabolcsi Bence elküldte Gerald Abrahamnak az 1961-ben alapított, angol–francia–német nyelvű zenetudományi folyóirat, az MTA gondozásában megjelenő *Studia Musicologica* első számát, akkor Abraham meleg hangú levélben köszönte meg a küldeményt.³⁸

Gerald Abraham 1946 óta volt tagja az Oxford University Press gigantikus vállalkozása, a *New Oxford History of Music* szerkesztőbizottságának.³⁹ Szabolcsival kialakított személyes kapcsolata híján aligha került volna sor arra, hogy néhány évvel később a magyar zenetörténetet meghívják a X., *The Modern Age* című kötet

35 Falvy: *A Zenetudományi Intézet alapításának története*.

36 A konferencia anyagait a *Studia Musicologica* 5/1–4. (1963) összevont száma közölte, ld. továbbá Somfai László: „Opening Address”, *Studia Musicologica* 47/3–4. (2006), 262–263.

37 Gerald Abraham: „Bartók and England”, *Studia Musicologica* 5/1–4. (1963), 339–346.

38 Fodor András és Gál István 1961. május 9-i telefonbeszélgetésének 1961. május 20-án készült lehallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL, 3.1.5. O-11803/21, „Ellenállók”; Gál István és Szabolcsi Bence 1961. július 13-i telefonbeszélgetésének 1961. július 15-én készült lehallgatási jegyzőkönyve. ÁBTL 3.1.5. O-11803/20, „Ellenállók”.

39 Brian Trowell: „Gerald Ernest Heal Abraham 1904–1988”, *Proceedings of the British Academy*, 111 (2001), 361.

szerzőgárdájába. A kötet szerkesztője, Martin Cooper az 1890 és 1914 közötti időszak közép-európai zenéjéről kért fejezetet Szabolcsitól.⁴⁰ A Szabolcsira bízott feladat tehát nem valamely kuriózumszerű magyar téma kidolgozása volt, hanem olyasmi, ami a korszak zenei köztudatának, modern zenéről szóló diskurzusainak tükrében stratégiai jelentőségűnek nevezhető. Szabolcsi kapott lehetőséget arra, hogy Bartók, Schönberg, Berg és Webern egyéni stílusának kialakulását, modernista áttörését a reprezentatív angol nyelvű összefoglaló munkában bemutassa. A felkérést értelmezhetjük a tudományos mezőt formáló interperszonális kapcsolatok keretében, a hitelesítő gesztusok kölcsönösségének fényében. Hivatkozhatunk arra is, hogy a békés egymás mellett élés elve a nyugati demokráciák és a keleti államszocializmusok közé ereszkedett vasfüggönyt valamelyest permeábilissá, a kulturális kapcsolatok egyes területein szinte nejlónállagúvá tették a hatvanas években.⁴¹ Szeretném felhívni azonban a figyelmet egy további lehetséges kontextusra, a zenetudományi diszciplína globális történetére.

A brit zenetudomány széles és stabil egyetemi háttérének megszilárdulása előtt a szakmában nem számítottak ritkaságnak a kacsaringós pályáívek. Az 1904-ben született Gerald Abraham egyetemi tanulmányok és felsőfokú zenei képzés híján autodidakta módszerrel szerezte meg zenetörténeti ismereteit és általános műveltségét, majd 1927-ben Borogyinról szóló könyvével lépett a nyilvánosság elé. 1935-től 1947-ig a brit közszolgálati rádió, a BBC munkatársaként dolgozott, ahol egyre rangosabb feladatokat látott el a zenei műsorok és a gramofonlemezgyűjtemény körül. Már egy éve tagja volt a *New Oxford History of Music* boardjának, amikor elfoglalta a Liverpooli Egyetem frissen létesített zenei professzori székét.⁴² Az 1910-ben született Martin Cooper az Oxfordi Egyetemen folytatott tanulmányait követően Bécsbe ment, ahol Egon Wellesztől, egy „igazi” zenetudományi doktortól tanulhatott. Hazájába visszatérve Cooper különböző lapok zenekritikusaként, majd a nagymúltú zenei folyóirat, a *Musical Times* szerkesztőjeként működött – ő sem egyetemi pozícióból került tehát a *New Oxford History of Music* szerkesztőbizottságába, s lett a sorozat X. kötetének szerkesztője.⁴³ Úgy gondolom, Cooper és Abraham szemében Szabolcsi nem pusztán egy posszibilis partner volt a „keleti blokkból”, és személyében nem csak a legbefolyásosabb, komoly politikai kapcsolatokkal rendelkező magyar zenetudóst látták. Alighanem az oxfordi zenetörténeti kiadvány presztízsének emelését várták az egykori Abert-tanítványtól, aki professzori és akadémikusi kinevezését ugyanazon intézményektől kapta, mint Bartók Béla.

40 A felkérésről ld. Kroó György: *Szabolcsi Bence*, II. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1994, 600., 638.

41 Péteri György: „Introduction”. In: uő (szerk.): *Nylon Curtain. Transnational and Transsystemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe*. Trondheim: Program on East European Cultures and Societies, 2006, 1–13.

42 Trowell: *Gerald Ernest Heal Abraham 1904–1988*, 339–393.

43 Stanley Sadie: „Cooper, Martin”. In: *Grove Music Online*, <<https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.06410>> (utolsó megtekintés: 2023. szeptember 1.)

Szabolcsi Bence 1968-ban elkészült kéziratával mindazonáltal sem Cooper, sem Abraham nem volt elégedett. Cooper udvarias, de kendőzetlenül kritikus le-
velben fordult a nála tizenegy évvel idősebb Szabolcsihoz. Ebben – Abraham egyetértését bírva – kifejtette: a szöveg „a zenei nyelv, a zenei formák, a zenekar stb. fejlődésére csak utal, mindig találóan, de valójában sosem alaposan”, márpedig a kötetnek „egyes problémák és egyes művek részletesebb leírására van szüksége, amelyeket kottapéldák illusztrálnak”.⁴⁴ Ez a fajta kritika nagyon is ismerős lehetett Szabolcsi számára, hiszen háború utáni írásainak nagyvonalú, de a konkrétumok felett gyakran elsikló gondolatmeneteit, merész, de empirikusan alá nem támasztott feltételezéseit többször bírálták szakmai alapon, tudományos fórumokon egyes hazai kollégái is. Ám ezek a bírálatok utólag, a megjelent szövegek nyomában bukkantak fel: Szabolcsi, a tudománypolitikus olyasfajta szerkesztői visszajelzéssel vagy visszautasítással, mint amelyet Angliából kapott, Magyarországon nem szembesülhetett.⁴⁵ A hetvenhez közeledő tudós ezúttal sem vállalkozott szövege átdolgozására, melyet ehelyett sietve közreadott magyar nyelven. A különös, mindössze kilencvenöt oldalas kiadványban „A romantika felbomlása” mellett egyetlen, hozzá szorosan nem kapcsolódó írás olvasható: „A zenei köznyelv problémái” címen a *Magyar Zene* című folyóiratban két évvel korábban megjelent tanulmány bővített változata.⁴⁶ Az Akadémiai Kiadó *Korunk Tudománya* sorozatában tettő alá hozott, öncélúan összeszerkesztett könyvecske összességében mintha a dac dokumentuma lenne. Az Oxford-kötet kérdéses fejezetét pedig végül, némileg pikáns fordulatként, maga Abraham írta meg – a kiadvány Szabolcsi halála után egy évvel, 1974-ben jelent meg.⁴⁷

A tudós Szabolcsi számára tehát a nemzetközi s különösképpen a nyugati kapcsolatok kiépítésének hatvanas években megnyíló lehetősége már túl késeinek bizonyult: bár egy szakmai reputációja révén széles érdeklődésre számot tartó, rangos angol egyetemi kiadványban való közreműködésre kérték fel, nem tudott vagy nem kívánt már alkalmazkodni azokhoz a játékszabályokhoz, amelyek e vállalkozással jártak volna.

III. Epilógus – a korán bezáródó ajtó

Victor Bator 1967-ben bekövetkezett halála után Benjamin Suchoff került a New York-i *Bartók Archives* élére, s *trustee*ként is átvette a magyar–amerikai jogász szerepét. A zenetudós 1949-től Bator asszisztenseként kapcsolódott a *Bartók*

44 Fordításban idézi Kroó György: *Szabolcsi Bence*, II., 638.

45 Péteri Lóránt: *Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai (1948–1956)* [I.], 34–40.; uő: „Szabolcsi Bence és a magyar zeneélet diskurzusai (1948–1956) [II.]”, *Magyar Zene*, 41/2. (2003), 242–246.

46 Szabolcsi Bence: „A zenei köznyelv problémái”, *Magyar Zene*, 7/5. (1966), 451–468.; vö. uő: „A zenei köznyelv problémái”. In: uő: *A zenei köznyelv problémái – A romantika felbomlása*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968, 7–59.

47 Gerald Abraham: „The Apogee and Decline of Romanticism 1890–1914”. In: Martin Cooper (szerk.): *The New Oxford History of Music, X.: The Modern Age 1890–1960*. Oxford–New York: Oxford University Press, 1974, 1–79.

Estate-hez, s egyike volt azoknak, akik a korai évektől betekintheztek az Amerikában őrzött Bartók-kéziratokba.⁴⁸ A *Mikrokosmos*ról írt doktori disszertációja 1956-ban jelent meg könyvformában.⁴⁹ Suchoff 1968-ban Budapesten járt, ahol találkozott Szabolcsi Bencével, Ujfalussy Józseffel, az MTA Bartók Archívum „archivális osztályát” vezető Denijs Dillével, ifj. Bartók Bélával és a Zeneműkiadó Vállalat képviselőivel – valamint tárgyalásokat folytatott Aczél Györggyel.⁵⁰

Néhány hónappal később Somfai László kutatóként kereste fel a New York-i *Bartók Archivist*, ám Suchoff igyekezett őt bevonni az amerikai és a magyar intézmény kapcsolatépítésének kérdéskörébe. Suchoff 1968 nyarának végén és őszének elején a Bartók-dokumentumok helyett inkább saját elképzeléseiről tájékoztatta Somfait. Úgy gondolta, hogy amerikai részről neki, magyar részről pedig Szabolcsinak kellene egyfajta kétszemélyes, informális, konzultatív testületet alkotnia, amely megegyezik a két archívum közti munkamegosztás és együttműködés kérdéseiről, különös tekintettel Bartók zeneműveinek tervezett kritikai összkiadására, népzenei tárgyú tudományos munkáinak és egyéb írásainak kiadására, valamint a tematikus műjegyzékre.⁵¹ Suchoffot ebben egyrészt Dille megkerülésének szándéka – a Budapesten működő belga Bartók-kutató iránti személyes ellenszenv és tudományos fenntartások elegye – vezette, másrészt az a budapesti terepszemlén szerzett tapasztalata, hogy Szabolcsi Bencével, a patrónussal megegyezve olyan projekteket lehet létrehozni, amelyeket a magyar kultúrpolitikai vezetés is a támogatásáról biztosít.⁵² Szabolcsi azonban egyértelműen elzárkózott a neki szánt szereptől, így Suchoff felvetette, hogy hasonló funkciót az akkor már az USA-ban tartózkodó Bartha Dénes láthatna el.⁵³

Suchoff jövőképe azonban radikálisan átalakult azt követően, hogy Victor Bator hagyatéki eljárásának lezárultával jogi megerősítést nyert kinevezése a *Béla Bartók Estate trustee*-jeként, egyéb ügyekben viszont további pereskedésre készült a Bartók-örökösökkel és a zeneművek kiadóival. Somfai számára továbbra sem tette lehetővé az archívumi kutatást, de rövid úton elvágta az archívumok közti kooperáció tervezésének szálait is. Mi több, a *Bartók Archives* ajtaja 1968-ban bezárult a kutatás előtt.⁵⁴ Az intézmény 1975-ös újrainvitását követően is csak kevés kutató kapott engedélyt a kutatásra, és a dokumentumok megismerését sokféle további korlátozás nehezítette.

48 Antokoletz: *The New York Bartók Archives*, 344–345.

49 Benjamin Suchoff: *Guide to the Mikrokosmos of Béla Bartók*. Silver Spring: Music Services Corporation of America, 1956.

50 Somfai László: „Feljegyzés Szabolcsi tanár úrnak”, New York, 1968. augusztus 26. MTA KIK KRGY, Ms 5641/259.

51 Uott.

52 Somfai László Szabolcsi Bencének, New York, 1968. szeptember 3.

53 Somfai László Szabolcsi Bencének, New York, 1968. szeptember 21. MTA KIK KRGY Ms 5641/262.

54 Somfai László Szabolcsi Bencének, New York, 1968. december 15. MTA KIK KRGY Ms 5641/269; Somfai László Szabolcsi Bencének, 1969. március 23. MTA KIK KRGY Ms 5641/277; vö. Leafstedt: *A Thorn in the Rosebush*, 13., 213.

A fenti történetek tanulságaként tehát összességében megállapíthatjuk, hogy a belpolitika és a nemzetközi kapcsolatok terén a hatvanas években mutatkozó enyhülés kétségkívül szélesítette egy Szabolcsi kaliberű patrónus mozgásterét. Abban, hogy mit tudott megvalósítani célkitűzéseiből, de részben már abban is, hogy milyen célokat tűzhetett ki, ugyanakkor tetten érhetők az államszocialista rendszer működési mechanizmusai által teremtett, illetve a hidegháborús világrendben megnyilvánuló korlátok.

ABSTRACT

LÓRÁNT PÉTERI

A SNAPSHOT OF HUNGARIAN MUSICOLOGY IN THE CONTEXT OF ITS LOCAL AND GLOBAL POLITICAL ENVIRONMENT: BENCE SZABOLCSI IN 1968

Receiving his doctorate from Leipzig University in 1923, appointed professor of the Liszt Academy of Music (Budapest) in 1945, and elected member of the Hungarian Academy of Sciences (HAS) in 1948, Bence Szabolcsi was one of the founding fathers of modern Hungarian musicology. As head of the Musicology Department of the Liszt Academy, director of the Budapest Bartók Archives and president of the Committee of Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, Szabolcsi became the single most influential figure of the professional field by 1968. In this paper, however, I focus on the central role of Szabolcsi in informal networking, in patron-client relations and in the mediations between the representatives of the political sphere and those of academia. I present three case studies here, examining simultaneous developments: Szabolcsi's effort to acquire a new building for the Bartók Archives, the invitation received by Szabolcsi to contribute a chapter to *The New Oxford History of Music*, and some aspects of the early relations between the New York and the Budapest Bartók Archives. Beyond synchronicity, the common denominator of these stories is an element of frustration. I interpret these cases in the context of on the one hand 'transsystemic' relations between East and West during the Cold War, and on the other the post-Stalinist cultural politics and the mechanisms of state socialist political administration.

Lóránt Péteri is professor and head of the Musicology Department of the Liszt Academy of Music, Budapest. He received his PhD degree from the University of Bristol, UK, in 2008, and his habilitation from the Liszt Academy, in 2015. He is a member of the Advisory Board of the Gustav Mahler Research Centre (Toblach, Italy). He was one of the co-organizers of the international conferences *The Compositional Reception of Gustav Mahler* (Toblach, Italy, 2022), and *Rethinking Central European Music* (Budapest, 2023). He is the author of two books, numerous book chapters and journal articles, and also co-editor of two edited volumes. Among his latest contributions is his article in *Polski Rocznik Muzykologiczny*, 19 (2021).